

QÜESTIONS D'IDENTITAT

Salvador Cardús

La veritat és que darrerament ha fet més per la identitat nacional espanyola el programa de televisió *Operación Triunfo* que no pas totes les lliçons d'història d'Espanya que la ministra d'ensenyament de torn hagués volgut fer aprendre als escolars.

T 36

Preàmbul

L'escrit que presento sota el títol «Qüestions d'identitat» està pensat amb la intenció de seguir aprofundint en algunes idees que ja havia tractat a *Els equívocs de la multiculturalitat* (Institut d'Estudis Ilerdencs, 2003) on, fonamentalment, em proposava de fer una crítica a allò que es podria anomenar «la ingenuïtat multiculturalista». La ingenuïtat estaria en el fet que aquesta noció s'utilitza pressuposant que les cultures formen un tot relativament homogeni i que es poden relacionar en una mena d'espai de ningú i que, per tant, poden establir un contacte a través d'un diàleg i d'un reconeixement entre iguals. Es tracta, no ho dubto, d'un discurs molt ben intencionat, però absolutament mancat de realisme. Les cultures es troben en uns determinats marcs polítics de relació i, per tant, la relació no és mai entre iguals. I no parlo, és clar, de dignitats formals, sinó de les condicions socials on s'expressen els individus que són portadors, conscients o no, dels diversos trets culturals amb graus d'adhesió diversa a la cultura a la qual se suposa que pertanyen. Aquell punt de partida em permetia fer una defensa de la idea de *ciutadania* com a motor de

convivència i integració en una comunitat, i que per a mi hauria de substituir la d'una impossible «societat multicultural». En aquest cas, caldria entendre la ciutadania com l'acceptació d'uns deures envers la comunitat a la qual es pertany i a canvi dels quals s'obté un reconeixement de drets individuals. Des de llavors, crec que el debat, a Catalunya, ha avançat molt en aquesta línia: és a dir, de generalitzar la crítica a la multiculturalitat. I també la noció de ciutadania s'ha anat convertint en un terme d'ús molt habitual.

I. Identitat sense essencialismes

Però en aquelles tesis de fa quatre anys hi quedaven molts fils per lligar. I una de les qüestions que no vaig poder tractar i que em sembla oportú de fer-ho ara, és la de la identitat. Aquesta és una dada fonamental en la constitució de tota comunitat política i que fa possible que puguem parlar pròpiament de ciutadania. És cert que es pot parlar d'identitat, del que som com a poble, en termes essencialistes, recorrent a «naturaleses» innates i a «trets del caràcter nacional» immemorials. Però aquesta no és pas la meua perspectiva. Des de la sociologia només em puc aproximar a la realitat des de categories històriques i contingents. Les perspectives essencialistes, d'altra banda, remetent inevitablement a societats culturalment tancades i políticament predemocràtiques.

En canvi, hi ha una altra manera de parlar d'*identitat* que partiria de la idea que siguem el que siguem com a comunitat, com a poble o nació, podríem haver estat una altra cosa si les condicions històriques, polítiques, econòmiques o socials haguessin estat unes altres. I, és clar, que se-

gons com siguin aquestes condicions en l'actualitat o en el futur, no només podem canviar substancialment la nostra identitat, sinó que simplement deixarem de ser el que som ara. Aquesta perspectiva, per tant, s'interessa pels processos que acaben definint una identitat i, molt particularment, per les formes de reconeixement social i polític sense les quals cap identitat sobreviu com a tal. És a dir, ens hauríem de fer preguntes com ara les següents: què ens ha fet ser com ens sentim?, què ens deixen ser o amb què ens obliguen a identificar-nos? I les respostes haurien de tenir present que, ara com ara, som com som per allò que inevitablement hem estat en el passat, que som allò que ens ha acabat passant, volent-ho o no, que som allò que els altres ens reconeixen que podem ser i, és clar, que som allò que estem en condicions de voler ser.

Els catalans, com qualsevol altra comunitat política en general, som el que som però podem deixar de ser-ho i passar a ser una altra cosa. I fins i tot, d'allò que voldríem ser, se'n pot ser de maneres diferents. Així, ningú no ha dit pas que tots i cadascun dels catalans, per exemple, haguem de ser-ho exactament de la mateixa manera. Ara bé, la identitat és sobretot una qüestió de reconeixement. Cadascú no som exactament allò que voldríem ser sinó allò que ens reconeixen que som. És allò que Jean-Paul Sartre expressava amb aquella coneguda frase: «L'homme est ce qu'il fait de ce qu'on a fait de lui». És a dir, que som allò que fem a partir del que els altres han fet de nosaltres. I la identitat també és una qüestió de poder, és clar: del que et deixen ser. D'això els catalans en podríem explicar moltes coses.

2. Identitat i ciutadania

El que a mi em sembla que és més interessant en aquesta reflexió sobre la identitat és la possibilitat de vincular-la a la noció de ciutadania. Ja se sap que el que ara sol ser políticament correcte és dir que cal ser ciutadans del món. Però la veritat és que, empíricament, en concret, no s'és ciutadà del món: s'és ciutadà d'alguna comunitat concreta. El «món» no ens reconeix drets ni ens posa obligacions ni des del punt de vista jurídic ni des del punt de vista social, ni des del punt de vista històric, perquè el «món» no és una entitat política. Nosaltres no som ciutadans del món, d'un món en general, sinó que som hereus d'una història molt particular, sovint molt diferenciada amb la del poble o dels veïns del costat. I nosaltres som ciutadans perquè hi ha unes institucions polítiques concretes que ens reconeixen

i garanteixen drets, som ciutadans perquè tenim la «nacionalitat» d'algun país o altre, sense la qual seríem uns «il·legals», uns «sense papers». De manera que els drets de ciutadania, com tothom sap, no es garanteixen en general, sinó en concret, en un ara i aquí polític, en un marc nacional.

També des del punt de vista cultural ens agrada dir que la nostra és, o ha de ser, una cultura universal i que ens hem d'entendre amb totes les altres cultures del món. Però no és veritat que una societat o una cultura, la catalana o una altra, siguin per definició o per mera voluntat pròpia un catàleg de signes universals. És cert que les cultures poden aconseguir un reconeixement universal i que sovint aspiren a aquest reconeixement. Però tenen el seu origen, la seva expressió primera, el seu desenvolupament inicial, en un marc històric i social particular. No són universals d'entrada, per dir-ho així, sinó que ho són després si algú les reconeix com a tal. En definitiva, la condició de ciutadania i la identitat nacional no es contraposen, sinó que una és condició de l'altra.

El que passa és que els camins en la definició i el manteniment de les identitats han evolucionat de manera molt accelerada en el darrer mig segle, fins al punt que és la mateixa noció d'identitat la que ha canviat d'una manera substancial. Vull dir que el concepte d'identitat, que literalment significa la igualtat d'una cosa amb ella mateixa, és un terme inventat en un moment en què la societat tenia uns temps molt més assossegats. Era un terme pensat per a una societat molt més tancada, estable, que es podia reconèixer a ella mateixa malgrat el pas de les generacions. Per tant, era un concepte per a explicar una societat en la qual efectivament es mantenia bé una determinada manera de ser, en què les generacions successives s'assemblaven a les anteriors, en la qual es conservaven els noms de les coses i els llocs, amb uns estils de vida que només canviaven per la introducció d'alguna novetat tecnològica que els revolucionava parcialment, en què de pares a fills es transmetien vells oficis, una tradició oral, fins i tot sentiments i odis que es traspassaven generacionalment entre famílies... En aquesta mena de societat que ara només ens podem imaginar vagament, el terme identitat tenia sentit. Però ara tenim una societat totalment diferent amb uns canvis que es produeixen amb una rapidesa espectacular. Posem el cas de l'educació. Encara ara solem parlar «d'abans» per dir que els nostres pares, generacionalment parlant, ens havien educat d'una determinada manera. Doncs

bé: el cas actual és que els canvis són tan ràpids que afecten els estils educatius dins d'una mateixa llar i per als diversos fills: el primer l'has educat quan no hi havia ordinadors domèstics, el segon té ordinador a l'habitació i el tercer ja farà servir telèfon mòbil. I tothom sap fins a quin punt l'ordinador i el mòbil poden arribar a modificar les formes de relació personal i familiar, i l'accés a móns externs, fora del control familiar. Per tant, a cada fill se l'haurà d'educar d'una manera diferent, amb eines diferents, introduint noves maneres de fer. En definitiva, una societat tan accelerada com l'actual, una societat tan oberta des del punt de les influències culturals, dels estils de vida, i també val a dir-ho, en conseqüència, una societat molt heterogènia, obliga a repensar la mateixa idea d'identitat. I tot això, tota aquesta diversitat, actualment és compatible amb processos homogeneïtzadors fortíssims, vinculats amb les noves formes de dependència cultural a què ens porten, sobretot, les indústries del lleure.

Per tant, la pregunta és: en una societat tan canviant, tan extraordinàriament heterogènia, com es construeix la identitat? Perquè, és clar, si un vol seguir sent el que era, «mantenir la identitat», com ho aconseguirà en un marc social accelerat, sense quedar-ne al marge? Des del meu punt de vista, la paraula identitat se'ns ha fet curta per descriure els mecanismes d'identificació amb la societat de pertinença o de lleialtat a la comunitat nacional o a la comunitat local a la qual pertanyem.

Potser un concepte que seria més ajustat en aquestes circumstàncies seria el que suggereix la paraula *identificació*. Més que no pas d'identitat nacional, podríem parlar d'identificacions nacionals, que sembla que sigui una cosa constantment adaptable al que hi hagi, sigui el que sigui. Per tant, el reconeixement ja no s'obtindria pel fet de ser iguals a alguna cosa anterior, sinó d'identificar-se amb el que hi ha ara. Amb tot, el concepte no m'acaba de satisfer per allò que té d'acomodatiu i perquè sembla que perd el fil de continuïtat, de lleialtat o fidelitat a la comunitat que proporcionava la idea d'identitat.

En qualsevol cas, si volem continuar parlant d'identitat, el que és clar és que ja no ens la podem imaginar com havia estat fins al segle passat, sinó que ens l'hem d'imaginar en les noves circumstàncies. I, de fet, és relativament fàcil observar quins són els nous instruments de creació i de manteniment de la identitat nacional. I per posar el cas més notori, per exemple, cal esmentar els mitjans de comunicació de masses. Encara que pugui semblar un acudit, la veritat

és que darrerament ha fet més per la identitat nacional espanyola el programa de televisió *Operación Triunfo* que no pas totes les lliçons d'història d'Espanya que la ministra d'ensenyament de torn hagués volgut fer aprendre als escolars. En contra del que havia estat, l'ensenyament de la història, a hores d'ara, és un instrument gairebé irrellevant per a la creació d'identitat nacional. En canvi, els mecanismes d'identificació nacional i de vertebració territorial que proposa *Operación Triunfo*, sí que creen una identitat nacional espanyola d'una manera radical i potent.

I no són només els mecanismes d'adscripció nacional els que canvien. També canvia la nostra pròpia manera de pensar-nos a nosaltres mateixos. Algú s'ha adonat que, gairebé tothom, no sé si a partir dels quaranta anys o dels trenta anys, és immigrant a la seva pròpia ciutat o al seu propi país, i sense necessitat d'haver-se'n mogut? La Terrassa que jo vaig viure de petit, en realitat, ja no existeix, no en queda pràcticament gran cosa. Ni l'escola on anava, ni l'estació del tren que havia d'agafar quan anava a la universitat... Fins al punt que jo mateix ara seria un veritable foraster a la meua ciutat si m'hagués quedat atrapat en aquella identitat terrassenca de quan tot Terrassa feia soroll de telers. En realitat, quants terrassencs dels actuals han conegut aquella Terrassa de la qual ara tots ens sentim hereus? Qui és més terrassenc d'adopció, aquell que prové d'una Terrassa ara inexistent, o el que, venint de fora, s'incorpora a la ciutat que ha contribuït a fer amb la seva presència? Per tant, més que no pas dir que tots en som en sentit estricte, d'immigrants, el que sostinc és que tots vivim la condició d'immigrant, perquè tots sabem el que és viure en una societat que ja no té res a veure amb la que vam conèixer fa anys, encara que no ens hàgim mogut de casa.

En aquest sentit, és interessant seguir la noció de l'historiador francès Pierre Nora quan es refereix als *llocs de memòria*. És a dir, aquells llocs reals o imaginaris sobre els quals s'han constituït les identitats nacionals. Els llocs de memòria són paisatges, són mites, són esdeveniments històrics, són relats orals, són herois, són personatges de ficció, literaris o populars... Ara, potser, fins i tot són cantants de música fàcil o caducs programes de televisió porqueria! En qualsevol cas, és una memòria «inventada» i permanentment reinventada, i no una memòria exacta. No és un record precís, sinó que és una memòria pactada, socialment consensuada, feta de la suma de records i obllits necessaris per tal que tota la comunitat s'hi reconegui a cada moment històric particular.

3. Identitat i immigració

Però on els catalans tenim un assumpte pendent, del qual depèn la correcta resolució d'alguns dels desafiaments identitaris més actuals, és en la incorporació de la immigració als nostres «llocs de memòria» nacionals. I és que a Catalunya la immigració ha estat el fenomen més rellevant del segle xx, el que ha marcat més profundament la societat catalana en el segle xx. El que ha fet els catalans del segle xx. Tots, els que van venir durant el segle i els que ja s'hi van trobar, tots han estat modelats, alguns sense tenir-ne ganes, d'altres per força, d'altres encara sense ni adonar-se'n. La immigració ha sigut important a Catalunya de sempre: al segle xvii amb els francesos, al xix amb el moviment del camp a la ciutat... Però una cosa és que sempre hagi sigut així, i una altra és el volum de la immigració del segle xx, d'unes dimensions gairebé úniques, i de la qual gairebé no tenim consciència. Permeteu que torni al cas particular de la meua ciutat: Terrassa va passar en un segle de 15.000 habitants a 180.000 habitants, o sigui que Terrassa va multiplicar per setze la seva població. I malgrat tot, encara en continuem parlant com si tots haguéssim estat terrassencs de tota la vida. Aquesta és la conseqüència de ser capaços de crear una identitat pròpia, en aquest cas identitat local, però que no resta força a la idea que amb els 15.000 terrassencs del 1900 no hauríem pas construït la ciutat que ara coneixem. Vull dir que els hereus d'aquells 15.000 que han vingut darrere no tots en som producte directe.

Pel que fa a Catalunya, en termes generals, hem passat de ser 1.900.000 a principis del segle xx a ser 6.200.000 habitants en acabar-lo. Ens hem multiplicat per 3,25. És un creixement espectacular que, des de tots els punts de vista, ha comportat una modificació radical de la societat catalana. És més: tres de cada quatre catalans vius són descendents d'immigrants. Més: durant el segle xx, a Catalunya hi van arribar 3.000.000 de persones. Els demògrafs han calculat que si no hi hagués hagut immigració al llarg del segle xx, en aquests moments a Catalunya no passaríem dels 2.400.000 habitants en el millor dels casos. I vostès s'imaginin una Catalunya a finals del segle xx amb 2.400.000 habitants? No és cap exageració dir que, en aquestes condicions, Catalunya seria una realitat econòmicament decadent, culturalment seríem un país irrellevant i políticament seríem inexistents. Per dir-ho d'una altra manera, no hi hauria ni Generalitat, ni hi hauria TV3, ni cap tipus de perspectiva econòmica significativa.

Conclusions

En definitiva: aquí hi ha dues paradoxes per explicar. La primera, que en algun moment ens haurem d'adonar que la immigració no només no ha estat un obstacle per a la identitat nacional, sinó que ha estat la condició necessària per garantir la supervivència del país com a projecte cultural, polític i social autòcton. No ha estat un obstacle, doncs, sinó que ha estat la fortuna que ens ha salvat. Fet el balanç del segle xx, la immigració no ha estat una amenaça sinó una oportunitat que s'ha sabut aprofitar.

La segona paradoxa que també em sembla interessant que mirem de resoldre és la que hauria de permetre que, sabent-nos tots immigrants, ningú més se'n sentís en particular. I això voldria dir que si en lloc d'emascarar aquesta condició dels catalans precisament la sabéssim convertir en «lloc de memòria» en el sentit que abans he esmentat, la dissolució de les velles i les noves resistències d'uns i altres, dels acabats d'arribar i dels que se'ls miren com a forasters per sempre, seria més ràpida. S'entén que per garantir la nostra supervivència ens haguem amagat, en molt bona part, aquesta característica que ens presenta a tots com a immigrants. Però a hores d'ara, potser el més intel·ligent seria canviar radicalment aquella noció d'identitat antiga que ens impedia reconèixer-nos com a diferents per continuar essent alguna cosa, i que en canvi acceptéssim que, entre d'altres, allò que ens fa específicament catalans és la capacitat enorme per incorporar nova població al país i a una tradició que ha estat capaç d'incorporar el que, essent nou, vivificava el que era vell.

Tinc la convicció que el dia que ens descobrim com a poble d'immigrants, el valor d'allò que ens vincula, és a dir, els trets de la nostra pertinença nacional que han fet possible que s'esborrés la nostra condició d'estrangers, serà reconegut en tota la seva dimensió. El dia que sapiguem veure que el manteniment de la identitat no és principalment la defensa del que ja hem estat, sinó la lluita pel que volem ser, aquell dia tindrem la força suficient per garantir el reconeixement ple de la nostra identitat nacional. La que sigui en aquell precís moment.